

**AHMAD DONISHNING SIYOSIY QARASHLARI VA BUXORO AMIRLIGIDAGI
ISLOHOTCHILIK FAOLIYATI****Musurmonova Ozoda Jasurbek qizi***Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti**Tarix yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XIX asr Buxoro amirligining yirik ma'rifatparvar mutafakkiri Ahmad Donishning siyosiy qarashlari hamda islohotchilik faoliyati tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan. Unda Ahmad Donishning davlat boshqaruvi, adolatli jamiyat, ilm-fan taraqqiyoti va ta'lim tizimini isloh qilishga oid fikrlari yoritilgan. Shuningdek, mutafakkirning Buxoro amirligidagi ijtimoiy-siyosiy muammolarni bartaraf etishga qaratilgan qarashlari hamda uning jadidchilik harakati shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy jihatdan ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Ahmad Donish, Buxoro amirligi, ma'rifatparvarlik, islohotchilik, siyosiy qarashlar, jadidchilik, davlat boshqaruvi, "Navodir ul-vaqoe".*

Аннотация: *В данной статье на основе исторических источников проанализированы политические взгляды и реформаторская деятельность крупного просветителя XIX века Бухарского эмирата Ахмада Дониша. Освещены его идеи о государственном управлении, справедливом обществе, развитии науки и реформировании системы образования. Также научно раскрыто влияние мыслителя на формирование джадидизма и его взгляды, направленные на решение социально-политических проблем Бухарского эмирата.*

Ключевые слова: *Ахмад Дониш, Бухарский эмират, просвещение, реформаторство, политические взгляды, джадидизм, государственное управление, «Наводир ул-вақое».*

Annotation: *This article analyzes the political views and reformist activities of Ahmad Donish, a prominent enlightener of the 19th-century Bukhara Emirate, based on historical sources. It highlights Ahmad Donish's ideas on state governance, a just society, the progress of science, and the reform of the education system. Additionally, the article scientifically reveals the thinker's views aimed at resolving the socio-political problems in the Bukhara Emirate and his influence on the formation of the Jadid movement.*

Keywords: *Ahmad Donish, Bukhara Emirate, enlightenment, reformism, political views, Jadidism, state governance, "Navodir ul-vaqoe".*

XIX asr Markaziy Osiyo tarixida murakkab siyosiy va ijtimoiy jarayonlar bilan xarakterlanadi. Bu davrda Buxoro amirligi ichki siyosiy tanglik, iqtisodiy qoloqlik va tashqi bosimlar ta'sirida yashayotgan edi. Amirlikdagi eskicha boshqaruv tizimi, feodal munosabatlarning saqlanib qolishi, ilm-fan va ta'lim sohasining zamon talablariga javob bermasligi jamiyat taraqqiyotiga jiddiy to'sqinlik qilardi. Ayniqsa, XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kirib kelishi mintaqadagi siyosiy vaziyatni keskin o'zgartirdi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda jamiyatni

yangilash va isloh qilish zarurligini anglagan ma'rifatparvar ziyolilar maydonga chiqdi. Ushbu ziyolilar orasida Ahmad Donish alohida o'rin egallaydi. Ahmad Donish 1827-yilda Buxoro shahrida ziyoli oilada tavallud topgan. Uning asl ismi Ahmad Mahdum ibn Nosir bo'lib, "Donish" taxallusi bilan mashhur bo'lgan. Yoshligidan ilm olishga qiziqqan Ahmad Donish madrasa ta'limini egallab, arab va fors tillarini chuqur o'rgandi. U faqat diniy ilmlar bilan cheklanib qolmay, matematika, astronomiya, tarix, falsafa, geografiya va adabiyot kabi fanlarga ham katta qiziqish bildirdi. Ayniqsa, Sharq mutafakkirlari asarlarini o'rganish bilan bir qatorda zamonaviy ilm-fan yutuqlariga ham e'tibor qaratgani uning dunyoqarashi keng shakllanishiga sabab bo'ldi. Ahmad Donishning siyosiy va ma'rifiy qarashlari shakllanishida Rossiyaga qilgan safarlari muhim ahamiyat kasb etdi. U 1857-yilda, keyinchalik 1869 va 1874-yillarda Buxoro elchilari tarkibida Peterburg shahriga bordi. Ushbu safarlar davomida u Rossiyadagi davlat boshqaruvi tizimi, ilm-fan taraqqiyoti, texnika yutuqlari va zamonaviy ta'lim muassasalari faoliyati bilan yaqindan tanishdi. Peterburgdagi kutubxonalar, ilmiy muassasalar va sanoat korxonalarini ko'rgan Ahmad Donish Buxoro amirligining boshqa davlatlardan ancha orqada qolayotganini chuqur his qildi. Aynan shu safarlar uning islohotchilik qarashlarini yanada kuchaytirdi. XIX asrning o'rtalarida Buxoro amirligida hokimiyat mutlaq monarxiya asosida boshqarilar edi. Amir davlatdagi barcha siyosiy va iqtisodiy hokimiyatni o'z qo'lida saqlagan. Mahalliy amaldorlar esa ko'pincha poraxo'rlik va o'zboshimchalik bilan shug'ullangan. Oddiy xalqning ahvoli og'ir bo'lib, soliqlarning ko'pligi hamda adolatsiz boshqaruv tizimi jamiyatdagi norozilikni kuchaytirgan edi. Ahmad Donish ushbu muammolarni chuqur tahlil qilib, ularning asosiy sababini ilm-fanning rivojlanmaganligi va davlat boshqaruvidagi eskicha usullar bilan bog'ladi. Mutafakkirning siyosiy qarashlari uning "Navodir ul-vaqoe" asarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu asar XIX asr Buxoro jamiyatining ijtimoiy-siyosiy hayotini aks ettiruvchi muhim tarixiy manbalardan biri hisoblanadi. Ahmad Donish asarda amirlikdagi siyosiy boshqaruv tizimini tanqidiy ruhda tasvirlaydi. U davlat boshqaruvida qonun ustuvor bo'lishi, mansabdorlar adolat asosida ish yuritishi va hukmdor xalq manfaatlarini himoya qilishi kerakligini ta'kidlaydi. Ahmad Donishning fikricha, davlatning qudrati faqat harbiy kuch bilan emas, balki ilm-fan va iqtisodiy taraqqiyot bilan belgilanadi. Shu sababli u ilmiy kishilarni davlat boshqaruviga jalb qilish tarafdori bo'lgan. U amirning mutlaq hokimiyatini cheklash va davlat ishlarini maslahat asosida olib borish g'oyasini ilgari surgan. Bu qarashlar o'sha davr sharoitida nihoyatda ilg'or siyosiy fikr hisoblangan. 1868-yilda Rossiya imperiyasi Samarqandni egallab, Buxoro amirligini siyosiy jihatdan qaram holatga tushirdi. Ushbu voqea Ahmad Donish qarashlariga kuchli ta'sir ko'rsatdi. U Rossiya bilan urushda Buxoro amirligining mag'lubiyatini mamlakatdagi ichki qoloqlik va siyosiy zaiflik natijasi sifatida baholadi. Donishning fikricha, agar davlat ilm-fan va zamonaviy boshqaruv asosida rivojlanganida, tashqi bosimlarga qarshi mustahkam turishi mumkin edi.

Ahmad Donish ta'lim tizimini isloh qilishga alohida e'tibor qaratgan. XIX asr Buxoro madrasalarida asosan diniy fanlar o'qitilib, dunyoviy bilimlarga yetarli e'tibor berilmas edi. Bu esa yoshlarning zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan bexabar qolishiga

sabab bo'lardi. Ahmad Donish esa matematika, geografiya, astronomiya va tabiiy fanlarni o'qitish tarafdori bo'ldi. U ilm-fan taraqqiyoti jamiyat rivojining asosiy omili ekanini ta'kidladi. Mutafakkirning ma'rifatparvarlik faoliyatida axloqiy masalalar ham muhim o'rin tutadi. U jamiyat taraqqiyoti insonlarning ma'naviy yetukligi bilan chambarchas bog'liq deb hisoblagan. Donish adolat, halollik, mehnatsevarlik va ilmga intilish kabi fazilatlarni jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida baholagan. U jaholat va mutaassiblikni jamiyatning eng katta dushmani deb bilgan. Ahmad Donish iqtisodiy masalalarda ham ilg'or fikrlarni ilgari surgan. Uning fikricha, mamlakat taraqqiyoti uchun savdo-sotiqni rivojlantirish, hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash va qishloq xo'jaligini takomillashtirish zarur edi. U iqtisodiy jihatdan kuchli davlatgina siyosiy mustaqilligini saqlab qolishi mumkinligini ta'kidlagan. Mutafakkir diniy masalalarda ham mo'tadil pozitsiyani egallagan. U islom dinining asl mohiyati ilm-fan va taraqqiyotga zid emasligini qayd etgan. Donish diniy aqidaparastlik va mutaassiblikni keskin tanqid qilgan. Uning fikricha, din insonlarni ezgulikka, ilmga va taraqqiyotga chorlaydi. Shu sababli u diniy ta'lim bilan bir qatorda dunyoviy bilimlarni ham rivojlantirish zarurligini ilgari surgan. Ahmad Donishning qarashlari keyinchalik jadidchilik harakatining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan jadidlar harakati aynan ma'rifat, ta'lim islohoti va jamiyatni yangilash g'oyalarini davom ettirdi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi jadid namoyandalari Ahmad Donish merosidan ilhomlangan holda faoliyat olib bordilar. Buxoro amirligi hukmdorlari Ahmad Donishning barcha qarashlarini qo'llab-quvvatlamagan. Chunki uning islohotchilik g'oyalari mavjud siyosiy tuzum manfaatlariga zid edi. Shunga qaramay, Donishning asarlari va faoliyati xalq orasida ma'rifatparvarlik g'oyalarining keng tarqalishiga xizmat qildi. U o'z davrining eng ilg'or mutafakkirlaridan biri sifatida tarixda muhim o'rin egalladi. Ahmad Donish 1897-yilda vafot etdi. Biroq uning ilmiy va siyosiy merosi keyingi avlodlar uchun muhim ma'naviy manba bo'lib qoldi. Bugungi kunda Ahmad Donish Markaziy Osiyo ma'rifatparvarlik harakatining yirik namoyandasi sifatida e'tirof etiladi.

Xulosa qilib aytganda, Ahmad Donish XIX asr Buxoro amirligida ma'rifatparvarlik va islohotchilik g'oyalarining shakllanishida muhim rol o'ynagan mutafakkir hisoblanadi. Uning siyosiy qarashlari davlat boshqaruvini takomillashtirish, ilm-fanni rivojlantirish, adolatli jamiyat qurish va xalq farovonligini oshirishga qaratilgan edi.

Donishning ilg'or g'oyalari nafaqat o'z davri, balki keyingi davr ma'rifatparvarlik harakatiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Uning merosi bugungi kunda ham tarixiy va ilmiy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmad Donish. Navodir ul-vaqoe – Toshkent: "Fan", 1964.
2. O'zbekiston tarixi – Toshkent: "O'zbekiston", 2019.
3. Markaziy Osiyo mutafakkirlari – Toshkent: "Sharq", 2017.

4. Buxoro amirligi tarixi – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018.
5. Jadidchilik harakati tarixi – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2020.
6. O‘zbek pedagogikasi tarixi – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2016.
7. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi // www.academy.uz